

ՀՏԴ 82.09

Գրականագիտություն

ՀՈԳԵՎՈՐ ԿԵՅՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐԻ ԵՎ ԳՈՅԱԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ԱՐՏԱՅՈՂՈՒՄԸ ՄՈՒՇԵՂ ԳԱԼՇՈՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ

Ձ. Երվանդյան

XX դարասկզբի ջարդերի, բռնագաղթի, 20-ական թվականների ազատամարտերի, հայրենի եզերքի բնակավայրերի տիրաթափության, զոյաբանական ցավոտ տնդաշարժերի թեմաները չէին կարող վրիպել Մուշեղ Գալշոյանի գրչից, նա չէր կարող իր անհաշտ խոհերը գեղարվեստի նյութ չդարձնել, ինչպես չէր կարող նժդեհական ցնդակրոնության հավատամքից ու քարոյականության ազգային չափանիշների պահպանման նախանձախնդրությունից հրաժարվել: Տաղանդաշատ արձակագիրը, պատմական փաստերի համադրմամբ ձևավորելով իր քաղաքացիական համարձակ դիրքորոշումը մեր ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած և տեղի ունեցող խնդրաշատ ու տազնապահարույց իրադարձությունների նկատմամբ, համարձակ ընդհանրացումներով գեղարվեստական անդրադարձներ է կատարել ինչպես արյունոտ դարասկզբին, այնպես էլ իր ապրած ժամանակաշրջանին: Մուշեղ Գալշոյանի՝ ազգի նյութական ու հոգևոր արժեքների պահպանության համար մաքառող ոգին մեզ ուղեկցում է նրա բոլոր երկերում, որոնց առանցքային թեման կորուսյալ հայրենի եզերքի և Արաքսից այս կողմ գտնվող հայրենիքի նկատմամբ տածած նրա՝ կարոտի ու որբ մնացած հողի կանչերի արձագանքներն իր մեջ առած խորունկ սերն է: Եթե *Էրզրի* սերը կորստի կսկիծ ունի, որը, սակայն, երբևէ խեղճություն չի ծնում, միշտ մնում է *Էրզրի* պես կոշկոռ ու առնական, ապա պակաս ցավագին չէ գրողի սերը «սրտի չափ փոքր, աշխարհի չափ մեծ» (**«Քեզ վերևից չպետք է նայել»**) հայաստանի նկատմամբ, որի տերն էր ինքը, որտեղ ծնվել ու ապրում էր, որի հանդեպ ունեցած պարտք ու պարտականություններն իրական էին, և ոչ թե տեսլական:

Գալշոյանը պատմական հայրենիքից մնացած «սրտի չափ փոքր» եզերքի համար մեծ անհանգստություններ ուներ: Նշխարված հայրենիքից կորսվող ցանակացած մատուցք մի բուռ ցավ էր անթեղում գրողի հոգում, և զործից զործ ավելի հասուն ու պայքարող էր դառնում նրա գրիչը, և է՛լ ավելի էին զորանում նրա անհաշտ ու անհանդուրժող խոսքի հնչումները:

Բոլոր ժամանակների ցավոտ հարցերից մեկը՝ քաղաքներում ու շրջկենտրոններում բանվորական ուժը համալրելու նպատակով գյուղերի դատարկելը, անհանգստացրել է խորհրդային ժամանակաշրջանի հայ մտավորականության բոլոր սերունդներին, նախորդ դարի 60-80-ականների սերնդին հատկապես: Մուշեղ Գալշոյանն էլ անմասն չմնաց: Ժամանակի՝ ազգի գոյապահպանական խնդիրների հետ կապված տազնապներն ու դժվարալույծ հարցերը գրողին ստիպեցին դիմել ոչ վաղ անցյալին, կատարել պատմական ժամանակաշրջանի հոգեբանական վերլուծություններ,

հարցերի կենսափոխափայլական մեկնաբանություններ (**«Զանգեզուրյան աշուն», «Ազափաքար», «Բովտուն» և այլն**):

Թեմայի արժարժման լավագույն արտահայտություններից եղավ փիլակաճան ժանրին միտող **«Ազափաքար»** էսսեն, որն արձագանք էր զանգեզուրյան տազնապահարույց հարցերի՝ ժամանակին ունեցած ռազմավարական հրատապության ու կարևորության խնդրին:

Էսսեի գաղափարական հիմքը Զանգեզուրի գոյամարտն է: Ազգային դյուզագներգության Ազափաքարի խորհրդանիշը հանդիսացող Զանգեզուրի ժայռեղեն անառիկությունն ու քաջարի զավակների ազատ ապրելու ձգտումը միշտ ծնել են առաջնորդներ, որոնց *դուրս գալուն* և անօրենների դեմ պայքարելուն են սպասել շատ սերունդներ:

Էսսեում հին ու նոր սերունդների գործելակերպերի էության մեջ եղած սկզբունքային տարբերությունները թելադրված են պատմական պայմանների փոփոխություններով, որոնք էլ, բնականաբար, անհրաժեշտորեն առաջադրում են ազգի գոյատևման պայքարի նորովի ընկալում, նոր գաղափարախոսության դավանում, ազգային նրազանքների իրագործման նոր ուղիների որոնում: Հայ իրականության մեջ միշտ էլ եղել են հավատավորներ, որոնք դժվարին պահին մոռացել են ժողովրդի դարավոր փորձից ու կենսափոխափայլությունից սերված ազգապահպան պատգամը՝ սեփական ձեռքով սեփական ճակատագրի կերտման ու ինքնության պահմանման կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը, և լուսավոր հույսեր են փայփայել, թե *«ռուս սալդատների սփինները այս անգամ կփայլեն Միրինկատարին, կշողշողան Անդոկ լեռան կատարին»* (**«Մամփրե արքան»**): Ու թե՛ *««Քեռին» այս անգամ անպայման կգա... Սալդատի սփինից ասկյարը դողում է, ռուսը միշտ հաղթել է, էլի կհաղթի»*¹: Իսկ հայ գյուղացու կենսափորձն ու իմաստությունը ուրիշ բան էին ասում. *«Ռուսաց սփինը կհաղթի, այո, բայց վերջում, վերջում, ամենավերջում կհաղթի Եփրոպայի դիվանագիտությունը... Եվ անիշխան ու անզեն ժողովուրդը կպատժվի իր երազի, հույսի և ռուսասիրության համար»*²: Եվ այդ նրազող, ռուսաց ամենահաղթ սփինի հետ հույսեր կապող ռուսասեր հայ գյուղացիները երդվում են յաթաղանակիր ասկյար չդառնալ, ռուս *«սալդատի»* դեմ չկռվել. *«...Չի եղել և չի լինի: Պատմությունը այդպիսի մի օրինակ, գեթ մի փաստ չի արձանագրել»*³: Գյուղացիներն իրենք իրենց կարծիքը հաստատում են և մտահոգ ցրվում: Այդ մտահոգությունն էր ստիպում նաև մեղապարտ Տիգրանին (**«Մեղապարտը»**)՝ հայոց մեծ ողբերգության պատճառը որոնելու և տառապալից մտմտալու. *«Հայի վերջին խելքը... Հայտնվում է այնքան ուշացումով, այնքան ուշ՝ կյանքն ապրելուց հետո, մահից առաջ և հայտնվում է... որպես զոջում և որպես ափսոսանք...»*⁴:

¹ Մ. Գալշոյան, Մարութա սարի ամպերը, Եր., 1981, էջ 270:

² Տե՛ս նույն տեղը:

³ Նույն տեղում, էջ 271:

⁴ Նույն տեղում, էջ 245:

Մեր հավատավորները միշտ էլ նրազանքներ են ունեցել և հույսեր կապել օտարների՝ մեր նրկիր մուտք գործելու հետ, բայց զգոնության դասն ու պատգամն էլ հետն են ավանդել: Խնդրի գալը շրջանական մոտեցումն առանձնահատուկ է. նա անցյալին միակողմանիորեն՝ զուտ ներկայի դիտակետից չի նայում: Գրողը պատմական փաստերը ներկայացնում է իրենց տրամբանական զարգացման ու անցումային բարդություններով լի ընթացքի մեջ՝ անընդհատ անցյալ և ներկա ժամանակների նկարագրական և վերլուծական զուգահեռների անցկացնելով ու փաստագրելով, որ, անցյալի սերունդները շատ ավելի քիչ էին ազգային բարձր գաղափարները մեղցնում մի կտոր հացի փնտրտուքի հոգսերի մեջ: Բարեկեցիկ կյանքի որոնման ճանապարհները, ցավոք, միշտ էլ բանուկ են եղել: Մարդիկ հեռացել են գյուղերից, քաղաքներից, հայրենիքից, որբացրել ընտանիքներ, բնակավայրեր, ու իրենք էլ օտարության մեջ ապրել հոգևոր որբության բոլոր դառնությունները: Այդպես է եղել. հեռացել են, ու թե՛ կարոտում ենք... Այնինչ իսկական կարոտը, ըստ գրողի, սեր է. ինչ սիրում ես, կորցնել չես ուզում, իսկ չկորցնելու համար պետք է տիրություն անես: Թողնում-հեռանում ես, որովհետև քո գյուղում հովվություն չես ուզում անել (*«Ուրիշ տեղ չգիտեմ, բայց մեր կողմի հայերը հովվություն չեն սիրում, չէ...»*,-ասում է *«Ազոտավարարի»* հերոսներից մեկը՝ *Ծիկահողի գյուղխորհրդի նախագահ Գեղեճն ինչպես տրյանը*), հող չես ուզում մշակել, քո նրկիրում բանվորություն, սևագործություն չես ուզում անել... Այդ բոլորը մոտիկ ու հեռու օտար գյուղերում ու քաղաքներում կանես ու այլևս հետ գալ չես ուզի. տունդ կմնա դատարկ, գյուղումդ կմնան մի քանի մոլորված-մնացածներ, քաղաքումդ՝ զնալ չկարողացողներ, հայրենիքդ էլ կդառնա աշխարհասփյուռ հայության կարոտի խորհրդանիշը: Իսկ Ծիկահողի գյուղխորհրդի նախագահը կասի, թե ամենադժվարը անասնապահ, հովիվ ու կթվոր ճարելն է, և եթե հարևան ադրբեջանցիները չլինեն, իրենք կորած են: Կասի, որովհետև Չանգիլանի շրջանի Բյոլու գյուղից տասնմեկ կթվոր և հինգ հովիվ են օգնություն եկել: *«Ծիկահող-Սրաշեն սովխոզի դեկավարներն իրենք են զնացել Բյոլու՝ խնդրել-համոզել...խոստումներ են տվել,-...Դժգոհ չեք մնա, արևք, արևք...»*¹:

Նոր Զաջարանին բանվորական ուժ մատակարարելու համար էլ առանձնապես անհանգստանալ պետք չէ. շրջակա գյուղերը կդատարկեն-կբերեն: Իսկ գյուղերը...դատարկ չեն մնա, օրինակ՝ Ղափանի շրջանի Ծիկահող գյուղի *«սովխոզի հովիվները հարևան Չանգիլանի շրջանի հարևան Բյոլուն գյուղից են՝ Ալասկյարը, Էլդրամը, Աթաքշին, Չաֆարգյուլը...»*²:

Այն, ինչ կատարվում էր մեր նրկիրի հետ խորհրդային «եղբայրական» մեծ ընտանիքում, նրևի իր չափերով ու թափով աննախադեպ էր: Օսմանի փոքր եղբոր թոռ ու ծոռները պարարտ արոտավայրեր էին սիրում. իրենց ոչխարներն առնում գալիս էին *«ռուս եղբոր»* հայտարարած եղբայրական հայաստանի տարածքում իրենց սրտի ուզած արոտաշատ վայրում բնկալ դնում ու տեր կանգնում (որ անտեր չմնան), շրջապատի՝ հայերի կողմից

¹ Մ. Գալշոյան, Ի տեղ բաց նամակի, Եր., 1994, էջ 277:

² Նույն տեղում, էջ 253:

չանունադրված թումբ ու սարին էլ անուն դնում (որ անանուն չման): Զանգեզուրի Բալաք գյուղի բնակիչները դարձել են իրենց գյուղի հովեկները: Դրանցից մեկը Կոլյան է, որը հարազատ սարերին շատ է կարոտում, բայց ամաչում է, ամոթ է համարում Աշխաբադից մենակ վեր կենալ հետ գյուղ գալը: Լիստ, բայց նրկրի սրտացավ տիրոջ խոսք է հեղինակի դատապարտանքը. «...*Ես վիրավորվում եմ... Բալաք գյուղի, Ուրազ աղբյուրի... Ճզնավոր սարի փոխարեն վիրավորվում եմ... Ճզնավորը սարերի գլխին նստած սար է, Ճզնավորը, ներողություն, դուրս ընկած կին չէ, որին տեր կանգնելուց՝ ամոթ է անում*»¹: Գալշոյանի կողմից ընդունելի կարոտի ընդունելի մակդիրները «թնկթնկացող»-ը և «նսասեր»-ը չեն: Անդրոկ իշխանի որդի Բաբիկի հզոր ու հայրենաշեն կարոտն է պետք հային. «*Բաբիկը Ճզնավոր սարի կարոտից մեն-մենակ դուրս եկավ Շապուհի՝ ասեղ թշնամու դեմ*»²: Շադատ-Բալաք միացյալ սովխոզի Բալաք տեղամասի կառավարիչ Սամվել Պողոսյանի կարոտն է պետք հային, որ, իր հողի վրա ապրելով, հենց այդ հողին էլ կարոտում է: Սամվել Պողոսյանն իրեն իր նրկրի տերն է զգում, ճիշտ այն եղած-անցած տերերի նման, որոնցից ամեն մեկը «*իր սրտի զարկերով չափեց ժառանգած աշխարհի լեռներն ու անդունդները, ամեն տեր իր նետի թռչքով որոշեց ժառանգած աշխարհի սահմանները, իր հոգու խորությամբ՝ Սյունյաց աշխարհի գլխին բացված նրկնքի բարձրությունը*»³:

Հայրենիքի մեծ մասը կորցրած ժողովուրդն իրավունք չունի զոհությունը կորցնելու. ցավով է պատգամում գրողը և պատմական անցյալից գեղարվեստորեն մեջբերում ամոթի, ցավի, հպարտության խառնուրդով շաղված մի ավանդապատում Սյունյաց տեր Անդրոկի, որ պարսից Շապուհ արքայի խոսքերով ասած՝ «*Սյունյաց աշխարհը մի բարձի հետ փոխեց*», և նրա որդու՝ Բաբիկի մասին, որը պատրաստ էր իր կյանքով վճարել հոր մեղքի համար և «*նո բերել Միսական գեղի նրկիրը*»: Ամոթալի ու դառն է այն զգացումը, որ ապրել է տալիս գրողը՝ գրելով Շապուհի՝ Բաբիկին ասված խոսքերը. «*Քո գեղակիցները անխոհեմ են ու անմիաբան: Եվ իրենց հայոց աշխարհը զգում են հեռվից և՛ կոծում, և՛ ուզում են աշխարհի կարոտից մեռնել այն ժամանակ, երբ կորցրել են արդեն: Քո գեղակիցները իմ ամենամոտ հարևաններն են և թշնամին ամենամոտ: Ու ես ուրախ եմ, որ նրանք անխոհեմ են ու անմիաբան...*»⁴: Մեր դարավոր թշնամու խոսքն է՝ ապտակի ցավի չափ դառն ու վիրավորական՝ բոլոր ժամանակների մեր պատմության դասագրքերի բնաբանը դարձնելիք:

Մուշեղ Գալշոյանը ճշմարիտ հայրենասերի անհաշտ ու պայքարող դիրքորոշում ունեւր հայրենի հողի, մշակութային ու հոգևոր արժեքների նկատմամբ վերին աստիճանների մակարդակով թույլատրվող ոտնձգությունների հանդեպ: Այն, ինչ տարիներ շարունակ կատարվել էր օսմանցիների տիրապետության տակ գտնվող Արևմտյան Հայաստանում, երբ անթաքույց

¹ Մ. Գալշոյան, Մարտի սարի ամպերը, Եր., 1981, էջ 271:

² Տե՛ս նույն տեղը:

³ Նույն տեղում, էջ 210:

⁴ Նույն տեղում, էջ 270:

լկտիությանը տիրանում էին ոչ միայն հոգևոր ու մշակութային արժեքներին, այլև հող ու ջրին, թերևս ցավագնորեն հասկանալի թվար, բայց խորհրդայնացված հայրենիքում տնանել ու հանդուրժել նշխարված հողակտորի ծվատումն ու խաղաղ, շողոմ սիրազեղումներով ու քծնաժպիտ «եղբայրական» առատաձեռնությամբ նվիրաբերումները, անտանելի էր տաղանդաշատ արձակագրի համար, և մեծ էր հատակապես քաղաքացիական հիասթափությունը: Եթե գրողը «Ազգավաքար» էսսեում ուղղակիորեն անդրադառնում է հենց մոտիկ անցյալին և բավարարվում պատմական իրադարձությունների, հերոսների արարքների հոգեբանական վերլուծումներով, ապա իր հետագա գործերում նա ուղղակիորեն է անդրադառնում «Ազգավաքարից դուրս կանչված անհատի»՝ ազգի գոյապահպանական արժեհամակարգին ներհատուկ ըմբռնումներին՝ փորձելով քայլ առ քայլ հոգեբանորեն հիմնավորել ասելիքն ու պատմական փաստերի համադրումով հաստատել այն:

Կորստի ցավի տոհմիկ զգացողությունը գրողին հաճախ էր տեղափոխում Սասուն աշխարհի արյունամած եզերքները, և նա իր ստեղծագործությունների տարբեր պատումային դրվագներում անդրադառնում է այդ մորմորուն խնդրին: Մամփրեն (**«Մամփրեն արքան»**) հիշում է, թե ինչպես Էրզրի՝ իրենց գյուղի վերին թաղում մի խեղճ պառավ էր ապրում, որի «հիմար որդին դարիպության գնաց» ու էլ չվերադարձավ: Պառավն էլ մեռավ, ու նրա տանը եկավ տիրացավ «Օսման լակոտի հայր Օսմանը»: Երեկ՝ մեկ, այսօր՝ երկու, Օսմանը սկսել էր արդեն գյուղի անունը աղավաղել և հարմարեցնել իր լեզվին, իսկ գյուղի աղբյուրը՝ Մեհրեաղբյուրը, որ, ըստ ավանդության, Աստծո հրամանով բխել էր այնտեղից, որտեղ Մեծ Մեհերը հանդիպել էր առյուծին ու նրան ճղել, կնքել էր Աթաբունար, իբրև թե դա էր եղել աղբյուրի հին անունը: Մեր պատմական հայրենիքում բնավորված օսմանները քանի գյուղ ու աղբյուր, քանի լեռ ու ձոր, դաշտ ու անտառ այդկերպ օտարանում ու «խրենցը» դարձրին, և ոչ միայն Էրզրում:

Երբ մեղապարտ Տիգրանը օտար քաղաքում՝ Բառնաուլում, քննիչի խոսքից հասկացավ, որ նա ուզում է հայաստան մեկնել, հանկարծ հեղձամղձուկ կարոտ զգաց, որից կուրծքը սեղմվեց, և շուրթերը մտմտացին՝ *խուլնգո, խուլնգո...* Քրդերեն էր. նշանակում էր՝ *կռունկ, կռունկ...* Հիշեց, որ հակեն ասում էր՝ այդ երգը իր հոր հորինածն է. «*Եվ որովհետև Տարոն աշխարհում բոլոր հայերը քրդերին գիտեին, իսկ բոլոր քրդերը հայերին չգիտեին, հայրը շատ երգեր հորինում էր քրդերեն... ի սեր բարեկամության, և՛ ի հույս միասնության*»¹: Հակեն ցավով էր պատմում, որ քրդերը յուրացնում էին իր հոր «կապած» երգերը:

Թե՛ ներկայում, թե՛ մտապատկերային անցյալում հերոսների համար գոյաբանական առանցքային խնդիրը առաջին հերթին կապվում է իրենց տան, օջախի, ընտանիքի հետ, քանի որ մարդու լինելիության, նրա կեցության բնականոն ձևն ու վիճակը պայմանավորվում են հենց դրանցով, որոնք էլ,

¹ Մ. Գալշյան, Մարութա սարի ամպերը, էջ 218:

ավելի լայն հասկացությամբ, իրենց մեջ են առնում հայրենիքի գաղափարը: Հերոսների մտորումների, կենսափոխության կտորների առանցքը հարազատ օջախն է՝ ընտանիքը, որի կորուստը խարխուլում է թե՛ անձի, թե՛ ազգի գոյապահպանության հիմքը, իսկ հայրենի եզերքի կորուստը անչափելի է դարձնում անտերության տառապանքն ու ողբերգությունը (*«Անտեր է մեր ցավն, Տիգրան, ծեր ու անտեր, մեզ պես ծեր ու մեզ պես անտեր... - մղկտում էր Վակեն»*¹): Այս գաղափարի դավանումն է, որ գալշոյանական հերոսներին հանգեցնում է ազգապահպան շատ կարևոր մտայնության. նոր տան հիմք դնելով, նոր օջախի ստեղծումով է յուրաքանչյուր անհատ մասնակցում հայրենիքի վերածննդի և գոյատևման շարունակելիությունն ապահովող գործին: Այդ հերոսների համար հայրենի օջախի, տան ու Էրզրի սահմանները միախառնվում են. դրանք նյութական և հոգևոր մի ամբողջություն են, որ, ի վերջո, վերածվում են հողի պաշտամունքի, որն էլ հենց այն ուժն ու ոգին է ծնում, որ հերոսներին դարձնում են չարի դեմ ընդվզող, իրենց բնատոհմիկ նկարագիրը պահպանելու համար մարտող ու մարտնչող:

Այս կամ այն ճանապարհով մի հայկական բնակատեղիի վերացման պատմության ենք հանդիպում նաև *«Բովտուն»* վեպում: Լիճ կառուցելու նպատակով տեղահան արեցին գյուղացիներին, գյուղը ջրաքանդ արեցին, հետո երկրաբանները *«գլխի ընկան, որ լեռնային այդ կիրճը ջուր չի պահում՝ մաղում է...»*²: Միայն հաշվարկներով ընդունված որոշմամբ գյուղ էր վերանում, ու նրա տեղը մնում էր միայն կարտի մի մեծ անթեղ: Ջրախեղդ լինող գյուղի, մարդկանց տեղափոխության հետ միասին խարխուլվում են նաև անցյալի ավանդույթներով խարխուլված մարդկային հարաբերություններն ու կապերը: Գրողն այն կարծիքին է, որ գոյատևման պայքարի ճշմարիտ ճանապարհը անցյալի արժեքների ճիշտ գնահատումն ու պահպանումն է: Եվ իր հերոսների խոհերը կապում է այդ արժեքներին ու բխեցնում ժողովրդի՝ դարերի ընթացքում ձեռք բերած կենսափորձից ու դավանած բարոյական նորմերից:

Ճակատագրով հայրենի հողից պրկված մարդկանց ողբերգությունը միայն տուն ու տեղից գրկվելը չէ. նոր միջավայրի հետ հաշտվելու խնդիրը բոլորին չէ, որ հաջողվում է հաղթահարել: Եվ եթե մարդիկ, որոնք ի պաշտոնն կոչված են տնօրինելու նրանց վերաբնակեցման հարցերը, անհետապաս են, անտարբեր ու անպատասխանատու, ապա էլ ավելի է ծանրանում թե՛ սոցիալական, թե՛ հոգեբանական դժվար կացությունների հաղթահարման խնդիրը:

Անցյալից եկող ավանդույթներ կան, որոնք մարդկանց համախմբում, իրար հոգևոր նկատմամբ զգայուն են դարձնում: Երբ խաթարվում է տվյալ հանրության կողմից սահմանված համակեցության կանոնների համակարգը, նրանք կաշկանդվում են իրենց պարտադրված այդօրինակ ազատությունից: Մարդիկ սերնդներուհդ եկող, գրված և չգրված օրենքներով իրենց համայնքներում ամրագրված պատասխանատվությունների ներքին պահանջ

¹ Նույն տեղում, էջ 228:

² Մ. Գալշոյան, *Բովտուն*, Եր., 1982, էջ 207:

ունեն, որի կարիքը, սակայն, նոր միջավայրում չկա: Սոցիալ-հոգեբանական նման վիճակները ծանր են տանում տեղահանված մարդիկ: «Ոչ մեծ կա, ոչ փոքր, ոչ հարգանք, ոչ պատիվ: Բա գյուղում էղպե՞ս էր»¹, - դառնաճում է պապերի պատվիրաններով մեծացած Բագրատը («Բովտուն»): Այդ ողբերգության կրողներից մեկն էլ լեռնալանջօցի Ներսայի հայրն է, որ «վերաբնակվելուց հետո մեկնե՞ն հայիփորել է, ձեռքից գնացել»²:

Նոգևոր կեցության տեղաշարժերի, գոյաբանության ժամանակի փոփոխության և դրանց՝ գաղթահայության վրա ունեցած ազդեցության մասին գրողի մտածումները մասամբ արտահայտվել են նաև «Պայուսակը» անավարտ վեպում, որտեղ հանդիպում ենք էրզրացու մի նոր տեսակի՝ խորհրդայնացված հոգեկերտվածքի աղավաղված տեսակը յուրացրած մի մարդու, որի հուշերն արդեն ոչ թե՛ Արաբսից այն կողմ մնացած իր գերդաստանի հերոսական մաքառումներն են, այլ իր համար կենսականորեն արժևորված պայուսակն ու նրա մեջ ամփոփված թղթերն ու լուսանկարները, որոնք պատմում են նրա «հերոսությունների»՝ մատնությունների մասին: Ներսի՝ Մկրտիչ Դավթյանի հուշերում արթնացող հուզումնալից անցյալի պատառիկներն անգամ չեն «փրկում» կերպարը, որովհետև հեղինակը դրանք նրա մտապատկերներում արթնացնում է՝ ցույց տալու համար, որ, ի վերջո, ինչքան էլ էրզրացիների անցյալը, նրանց վիճակված կորուստներն ու հետագա դժվարությունները ճակատագրորեն նույնանման էին, այնուամենայնիվ կյանքի հորձանուտներում նրանք հայտնվել են կեցության վարքականոնների տարբեր ըմբռնումներով, տարբեր դերակատարումներով:

Թվում է՝ շատ ժամանակ է անցել, և գալշոյանական հերոսների «կռիվը» իր վաղեմության ժամկետը կորցրել է: Սակայն գրողը խոսքի ու պատկերի մի ներքին գործությամբ կարողանում է կորցրածի մրմուռը վերապրել տալ և ստիպել, որ հայ մարդը գոյապահպանական ազգային ներգոգացողությամբ ու ներքնատեսությամբ զգա կորստի թե՛ ֆիզիկական, թե՛ հոգեկործան ավերչությունը և ազգային կենսավորման դասեր քաղելով՝ փորձի մշակել ինքնապահպանման մաքառումների իր այսօրյա ռազմավարությունը, որն առաջին հերթին ապագային ինքնավստահորեն նայելու համար է հոգեբանական անհրաժեշտություն:

Перемещения духовного бытия и тема экзистенциальных
вопросов в произведениях Мушега Галшояна

Յ.Երվանդյան

Резюме

Темы геноцида и бойнь в начале XX века, насильственного переселения, сражений за независимость, гонений с родной земли, горестных перемещений

¹ Մ. Գալշոյան, Բովտուն, Եր., 1982, էջ 27:

² Նույն տեղում, էջ 120:

духовного бытия своего времени довольно ярко представлены в произведениях талантливого писателя Мушега Галшояна..

Как в настоящем, так и в образных воспоминаниях прошлого главный вопрос бытия героев Галшояна связывается с их семьей, домом, родным очагом, так как естественная форма и состояние бытия человека обуславливаются в частности этими понятиями, которые в более широком смысле охватывают понятие родины. По мнению Галшояна потеря родного края способна поколебать не только основы бытия индивидуума, но и целой нации.

Именно этому вопросу посвящена данная статья литературоведа З.Ервандян.

Spiritual Subsistence Transference and the Existential Issues in the
Works of Mushegh Galshoyan

Z.Ervandyan

Summary

The themes of battles for gaining a liberty, forced migration, deprivation of the homes in their own country, existential distressing transfers of Galshoyan's lifetime period, massacres and genocide at the turn of the 20th century are widely represented in the works of the talented writer Mushegh Galshoyan.

Both in the present and in the memories of the past the essential existential problem of Galshoyan's heroes was in connection with their home and family as the natural forms and existence of man are conditioned with these conceptions and widely involve the idea of homeland. According to Galshoyan's point the loss of them would stagger the existential basis not only of a person, but also of the whole nation.

The following article of philologist-specialist in study of literature Z. Yervandyan is dedicated to discussion of the above-mentioned issue in particular.